

„...a kolerás tyúkók ólja mellől
porszemet égig én emeltem...”

(CSOÓRI SÁNDOR: *Berzsenyi elégiája*)

Berzsenyi Dániel, a már niklai remete, ugyanúgy szorongva várhatta a híreket kora járványáról, a koleráról, mint ahogyan mi is tesszük ezt, hallgatva a tudósításokat a világban megfélézhetetlenül dühöngő koronavírusról.

1831 tavaszán Kazinczy Ferenc fárasztó, hosszú látogatást tett a Dunántúlon, míg Berzsenyi visszahúzódott. Kazinczy és Berzsenyi aggodalmi egyáltalán nem voltak alaptalanok. Berzsenyi Dániel így vallott arról a nyárról: „Berekben lakom, egyaránt félnem kell mind a cholérától, mind a vad néptül.” Kazinczy Ferenc egyre rémisztőbb esetekről kellett, hogy beszámoljon a halála előtt arról a pánikról és anarchiáról, amelyet a járványt okozott:

„...a nép ütött Gercselyen a bizmutot osztogatókra...”;

„fényes nappal törtek saját jobbágyai a nemesekre...”;

„Örmező és Varannó táján minden uraságok házai ki vannak rabolva...”;

„a pór nép azt híreszteli, hogy őket a császár és a nemesség
méreggel akarja kiveszteni...”

(Z. SZABÓ László kiemelései KAZINCZY Ferenc levelezéséből)

Kazinczy Pannonhalmát látta, és Vácot, útirajzai e városokról tökéletes szépírói teljesítmények. Öt hónap távollét után tért haza, s Miskolc körül a kolerajárványról már szörnyű híreket hallott. Péterfy Gergely a források nyomán regényírói képzeletével emígy láttatta a széphalmi mester környezetét: „Ezerkilencszázharmincegy augusztus tizedike volt, és bezárult a vesztegár Széphalom körül. Néhány napja a hálószoba ablakából még jól látszott a poszt a Zemplént Abaújtól elválasztó hídon, ahol a Benczúr ezred inflantéristái az ellenőrzőpontot felállították. A kolera azon túl kezdődött, és betérítette az egész keletet, mint egy fekete viharzóna, amely, mielőtt lecsapna, még egy ideig jelentőségteljesen várakozik. Most, hogy a vesztegár vonala nyugatra költözött, az egykori szalonunk ablakait eluralta az újfajta látvány: a tömegsír gödré...” (*Kitömött barbár*)

Kazinczy Ferenc egy Mocsáry Antalhoz szóló levélbe kezdett még augusztus 20-án, amit már nem tudott befejezni, a járvány okozta betegség következtében 23-án elhunyt.

Berzsenyi Dániel 1831. szeptember 5-én Döbrenrei Gábornak írja meg, mit érzett, amikor Kazinczy Ferenc halálhírét vette. („Ez a levél az akkori cholera vonal intézet által megfüstölve s keresztülyuggatva érkezett hozzám” – jegyezte meg a küldeményről Döbrenrei.) Berzsenyi és Döbrenrei levelezéséből az is kiderül – Döbrenrei Gábor nem titkolta –, hogy Pesten miként terjedt a kolera. Berzsenyi feltehetően ezen hírek ismeretében tett le abbéli szándékáról, hogy – hátrahagyva Niklát – felköltözzön az Akadémia városába: „Baráti szívvel örvendek, hogy a veszélyben megőrzé éltedet hazánk védistene... Én még júliusban Halimbára futottam, hol a hegyek és sok nemesség között barátságosabb helyen gondolám magamat, s csak tegnap jö-

vék vissza Miklára. [...] A cordon Szalában megszűnt, de Vasban és nálunk még áll. A cholera megyénknek csak keleti széleibe csapott [...]. Azonban Veszprémben és Pápán nagyon pusztít, s már most a Rába és a Marczal mellett kezd sétálni. Kazinczy halálát nagyon ellenkező érzelmekkel vettem. Sajnáltam mint régi barátomat és sok talentummal bíró embert; de más részről azt gondolám, olyan ember dült ki közülünk, ki, tekintetével sok hitvány embert védelmezett [...]. Azonban nyugodjék...”

Berzsényi tehát a lányához sietett, a Balaton északi partjára, a Tapolcához közeli Halimbára. (A falu szerepel Fényes Elek *Magyarország geográfiai szótára* című munkájában: „Halimba, magyar falu, Veszprém megye szélén. 583 kath., 7 evang., 28 zsidó lakja. Kath. paroch. szentegyház. Hegyes, erdős határ. A Bakony itt jön be a megyébe.” Fényes Elek ezeket az adatokat 1851-ben adta közre.)

Hársházi István önálló kötetben és a *Berzsényi emlékkönyv*ben is megjelentette azt a gyűjtését, amelyben történetekkel és adatokkal szemléltette a járvány niklai pusztítását: „Amikor híre lett a veszedelemnek, Berzsényi egy Brünn nevű marcali orvos tanácsára elment családjával együtt a hegyek közé, messzi, Halimbára. [...] Távozásuk után pár napra már megjelent a fekete halál a faluban is. A járvány idején a falu 1175 lakosából 179-en haltak meg. [...] A baj kezdetén Berzsényi embereit még nem érte a kórság, csak a vége felé, amikor már szűnőben volt a járvány. Ekkor halt meg Vitola hajdú is. Reggel kiment az istállóba, ott elesett, s estére már halott volt. Utána három napra rá meghalt felesége is...”

Berzsényi Dánielnek – a négy gyermeke közül – Lídia nevű lánya élt Halimbán. (Rábasömjénben született, mint fivére, Farkas.) Nála talált a járvány elől menekedőket a költő. Lídia igen olvasott, művelt nővé érett, verseket írt, sőt színdarabot, s fordított németből és franciából is. (Kéziratai – szomorú – nem maradtak fenn.) M. Mester Katalin helytörténeti kutatásaiból tudjuk, hogy „Lídia 1825-ben férjhez ment a nagyalásnyi Barcza Károlyhoz. Lakóhelyüknek Halimbát választották, ahol a Barcza családnak kiterjedt birtokai voltak. A birtokhoz tartozott egy 1820-ban épült klasszicista nemesi kúria, amelyet lakóhelyül kaptak.” A kúria épülete, sajnos, ma már nem áll. (A katolikus templommal szemben volt található.)

Dani uraság 1831 nyarán Halimbán a környék családjával is találkozott, az egyik kisasszony emlékkönyvébe verset írt. Boday Amáliának hívták Berzsényi Lídia barátnőjét. Íme, a háromsoros költemény:

Emlékkönyvbe

Boday Amelie kisasszonynak Halimbán

Virulj Bódé szép völgyében,
Tartsd szívedet tisztán, épen,
Ép szívben virul az Éden.

(BERZSENYI DÁNIEL, 831)

Az emlékkönyv-lírának – mint külön műfajnak – nagy divatja volt már a 18. században. A bécsi költők például – majd a magyar Batsányi János is velük vete-

kedve – szívesen írtak Baumberg Gabriella emlékkönyvébe, *Stammbuchjába*. (A *Világirodalmi lexikon* szerint a 16–17. században keletkezett e szokás, hogy az üres oldalakból álló könyveket baráti vagy szerelmes sorokkal a fölkértek, nemegyszer igen jelentős költők – például Heine, Petőfi, Puskin – kitöltésék. Halimbán Amália (Amelie) kisasszony kért alkalmi költeményt Berzsenyi Dánieltől. Lám, nem féltek a járványtól, látogatták egymást a családok azon a vidéken. Lídia bizonytalán a zongorához ült, s amit Dukai Takách Judit tudott, azt ő is eljátszotta. A halimbai kúriához futó útról látszott a Somló, de messze volt a Ság, s a közeli Haláp-hegy pedig egészen elzárta a Balatontól is a falucskát, ha a költő a halimbai határból Nikla felé tekintett.

Berzsenyi Dániel emlékkönyvbe írt verse felszólítással kezdődik, amellyel egyben jó kívánságát is ki tudta fejezni: Élj...! (Ottlik Géza regényében, az *Iskola a határonban* ezt az egyetlen parancsot hozza a Trieszti öböl felől a főhős számára a Rilkei lovas: Élj!)

A második sorban viszont már tényleg közelebb van a felszólításhoz, akár a parancshoz is. Azt szabja meg, hogyan érdemes élni. Csakis ép és tiszta szívvel. A harmadik sorban magyarázatát adja, miért, mi végre is kell tiszta szívvel élni az életet?

Berzsenyi Dániel az Édent a Múzsák földjére képzelte verseiben, a Helikon hegyére, először a szent forrásuk közelébe: „Hippocréne’ szelíd völgye’ homályiban / Lettem gyenge korom’ kellemes Édenét”. (*Az én Múzsám*)

Másik versében, amelyben ugyanúgy Helicon leányát szólítja meg (*A’ Múzsához*), mivel szerinte a költészet az, amely a feledéssel, a mulandósággal egyedül szembeállhat. Apollón nem hagyja a földdel elenyészni a költőt, hanem „lelkes étellel ragadja Édenébe”. A Múzsá Édenében halál helyett életet, felejtés-feledés helyett pedig az önfeledséget talál a költő. Egy harmadik – a fentieknél korábbi – Berzsenyi-vers tanúsága szerint Magyarországon is megtalálható az a pásztor-költők által lakott tartomány, amit Arcádiának neveznek, mégpedig a szőlőt termő hegyek között, amely itt maga az Éden (Eden):

Itt, hol szőke vizét a’ Duna rengeti
 Árpád gazdag arany hantjain oh Hazám!
 Céresnek koszorús homloka illatoz
 ’S a bővség ragyogó kúrtje mosolyg reád.
 Termékeny mezeid mennyei harmatok
 Mossák ’s tsúreidért Europa írigyed
 Itt Edent mutató sorhegyek oldalain
 Bacchus tölt poharat, s néked az isteni
 Nectar legnemesebb vedreiből merít
 Itt Arcádia [...].

(*Magyar Ország*)

Bódé völgye mégsem azonos az Édennel, pedig a halál helyett az életet jelentette Berzsenyi számára a „sorhegyek oldalain”. Bódé völgye helyett Berzsenyi Dá-

niel egy női szívben látná legszívesebben az Édent. A 'virul' ige felszólító egyes szám második és kijelentő módú egyes szám harmadik személyében ragozott alakja pán-tolja össze a verset, virágok buzdítására és jellemzésére szolgál e szónak jelentése: 'virulj!' Berzsenyi a verbumból képzett nomenjét is ismerte, használta: 'virulmány'. Ám az elveszett és Jézus vagy a Múzsza kegyelméből visszajuttatott Éden többé nem a térben keresendő Berzsenyi képzeletében. Nem a külvilágban lelhetünk rá, hanem egyedül az emberi, a női bensőben. Rainer Maria Rilke szavaival: *Sehol világ, csak belül.* (Lásd még Vasadi Péter 1993-ban megjelent esszékötetének a címét: *A szív tá-gassága*). Miképpen a vallomásait író Szent Ágoston édesanyja szívéről, Berzsenyi a leánya barátnőjének szívéről alkotott hasonló metaforát. A bensőség ugyanis először Szent Ágostonnál vált eszközből céllá: „amint anyám is szokta, mert így tanulta szí-ve iskolájában” (in schola pectoris). Berzsenyi is éppilyen forró személyességgel azt írja Amelie kisasszony emlékkönyvébe, hogy éppen a női szívben leljük az Édent. Természetesen ennek a női szívnek épnék kell lennie. (Ottlik Géza *Iskola a határon-jában*, a regény elején, pontosan erről az erkölcsi parancsról beszél: „Ehhez nem elég annyi, hogy ne tartsanak számon, és ne tartsanak semmilyen módon rabságban, ha-nem még a lelkünk legtitkosabb szerkezetét is meg kell őrizni hozzá sértetlenül.”)

Berzsenyi Dániel azokban a költeményeiben, ahol Édent említ, szól a szívről is. Az *A' Szerelemhez* című versében üres még a szív, amely csak várja a szerelem malasztját, mint Noé a galambját. Az *Egy hívtelenhez* címűben a hölgy szíve 'jégszív'. A *Barátimhoz* című Berzsenyi-költemény második strófájában viszont megtaláljuk a halimbai impromptu csíráját: „Repesztett szívem kies Édenében...”

1808 előtt nem érezte már épnék a saját, megsebzett, tán össze is kaszaboló-dott szívét Berzsenyi Dániel, viszont még abban az Édent vagy annak az emlékét nagyon is őrizte. Jól tudta tehát mind ésszel és mind szívvel, hogy mit ír Amelie kisasszony emlékkönyvébe.

A szív jelzőjéről ('ép') itt annyit, hogy rímel a 'szép'-re. (Nem csupán egyrímű vers tehát a háromsoros!) A külvilág, Bódé völgye 'szép'. A benne lakozó Amelie kis-asszonynak pedig a szíve legyen méltón: 'ép'. Tehát ne csorba, ne csonka, ne törede-zett, hanem Ottlik szavával: sértetlen! A 'szép' mibenlétéről Berzsenyi Dániel még ebben az 1831. esztendőben is írta esztétikai tanulmányát (*Poetai Harmonistika*). Nála a 'szép' nem csupán esztétikai kategória, de erkölcsi is. Jelzős szerkezetei kö-zül kettőt hadd említsek: „legfőbb szép”, „morális szép”. Az ifjú hölgyre és Édenre ugyanazon igealak tartozik. A kisasszony is, az Éden is: 'virul'. Virágot, kertet asz-szociál ez a cselekvést kifejező ige. A megszólított nő maga is virág, ahogyan Balas-si Bálint óta minden virágéinkben ez toposzként szerepel, akinek bensőjében elfér egy egész kert, amit Ádám és Éva az ősbűn elkövetésével elveszített. 'Szép'-ség és 'ép'-ség így tartozik egymáshoz. Az erényes nő visszaszerzi az Édent, jóváteszi az első emberpár vétkét. Ezért Rilke sem kér majd 1924-ben kevesebbet: „Wandle Staubgefass um Staubgefass, / fülle deine innerliche Rose. (Porzótól porzóig nagy gonddal / szorgoskodj a bensődből hajtó rózsán.)

Berzsenyinéél gondolati, logikai kapcsolat tartja össze az egyetlen mondatot,

amely csodálatos akusztikai remeklés. Rímokra csilingel, s verstani szempontból is: három tiszta rímmel. (Merényi Oszkár hívta fel az olvasók figyelmét 1976-ban, hogy: „A vers érdekessége, hogy kitűnő rímei vannak.”) Halimbán nem sürgethette nagyon más teendő. Még az is meglehet, hogy nem úgy rögtönözte, hanem nagy gonddal faragta ki.

A kolerajárvány múltával Berzsényi Halimbáról visszatér Niklára. Hársházi István könyvében így írt erről: „Mikor a vész után Berzsényi Dániel hazajött, nagyon megrendítette őt jobbágynak és zsellérjeinek elhunytá. Legjobban fájlalta hűséges emberének, Vitola hajdúnak és feleségének halálát. Magához vette a Vitola-árvaakat, s mint saját gyermekeit neveltette őket. A Berzsényi-gyermekekkel egyforma ruhájuk volt. Egy asztalnál ettek, együtt játszottak, eleinte együtt is tanultak. Majd mindkettőt Berzsényi meg is házasította. Zsellérházakban kaptak lakást. Jancsi az udvarházzal szemben levő, György pedig a bazitai zsellérházban [...]”

Felhasznált irodalom

Berzsényi Dániel versei, 1976, MERÉNYI Oszkár tanulmányával, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó

Berzsényi Dániel összes művei, 1978, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó

Berzsényi Dániel, Versek. Teljes, gondozott szövegek, 1998, Budapest, Raabe Klett Kiadó, Matúra klaszszikusok

Berzsényi emlékkönyv, 1976, szerk. MERÉNYI Oszkár, Kaposvár, Somogy megyei és Vas megyei Tanács
HÁRSHÁZI István, 1996, *Niklai hagyományok*, második átd. kiad. Nikla, PATE Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar

Z. SZABÓ László, 1984, *Kazinczy Ferenc*, Budapest, Gondolat

PÉTERFY Gergely, 2014, *Kitömött barbár*, Pozsony, Kalligram

CHOLNOKY Vitor, 1914, *A kolera*, In *Kaleidoszkóp*, Budapest, Az 'Élet', 54–59.

LANDI Ferenc, 1937, *Kolera Pacsán – 1855*, In *Írások az életről*, Pacsa, 1937

KEREKES Árpád, 2007, „Virulj Bódé szép völgyében...”, *Ajkai századok*, november.

M. MESTER Katalin, 2009, *Halimba története mozaikokban*, Halimba, Magánkiadás

VÉN Zoltán: *Szent József és Szent Simon*